

ТАТЯНА СЛОВОВА

БИБЛЕЙСКАТА КНИГА СЪДИИ В АРХИВНИЯ
ХРОНОГРАФ

В РГАДА, Москва, ф. 181, под № 279/658 се пази хронографски сборник от края на XV в., 540 л., руски ръкопис, писан с полуустав в две колони по 40 реда. Хронографът, известен в науката предимно като Архивен (Архивски), но и като Юдейски (Истрин 1893) или Български (Горина 2005) хронограф, а също и като „български исторически сборник от 921 г.“ (Димитров 1990), проследява всемирната история според християнската концепция за сътворението на света. Основният корпус от съчинения в неговия състав е представен под формата на избрани извлечения от готови славянски преводи, поради което и до днес не е намерен гръцки първообраз на сборника. От гледище на композиционната му структура се обособяват няколко основни текстови цялости. Едната е изградена от обширни библейски компилации, включващи Осмокнижието, четирите книги Царства, части от книгите на пророците Исая, Даниил и Иеремия, книга Йов (с петте паримии), Евангелието (Матей и Лука) (Истрин 1893: 317-361, Творогов 1975: 23, 237-304). Друг блок – хронографски – оформят частите от Хрониката на Йоан Мала-ла и Хрониката на Георги Амартол, Псевдокалистеновата Александрия, История на Юдейската война от Йосиф Флавий. Всички източници са подбрани и подредени така, че да се проследи световната история от сътворението на света до времето на компилирането на сборника, като водеща за осмислянето на събитията е християнската идея.

На л. 183с-197с е разположена книга Съдии – преди нея е книга Иисус Навин, а след нея – книга Рут и прочутото заглавие (предисловие, приписка, бележка) на презвитер Григорий: „Книги на Божия Стар завет, разкриващи образите на Новия завет, които са истинни, преведени от гръцки език на славянски при българския княз Симеон, син на Борис, от презвитер и монах Григорий, църковник на всички български църкви, по заповед на същия книголюбец княз Симеон, по-точно казано боголюбец” (л. 199а).¹ По-нататък следват V-та книга от Хрониката на Йоан Малала, I-IV Царства, други текстове и списъкът на византийските императори. Изказани са различни мнения за това какво точно е превел (редактирал) Григорий презвитер: Хрониката на Йоан Малала – само V-та книга или цялата хроника (Калайдович 1924; Шафарик 1848; Истрин 1893), Осмокнижието (Евсеев 1902; Михайлов 1912:ССХСП), книги Царства² (Истрин 1917; Николова 1984: 115-117, Горина 2005: 33-34,³ Пеев 2008⁴), всички текстове след заглавието (Димитров 1990) или по-голямата част от всички текстове в хронографа – Хрониката на Йоан Малала, някои библейски книги, Александрията, Хрониката на Георги Амартол и др. (Леонид 1889; Георгиев 1962). Лингвистично-текстологичното проучване на библейските книги

⁽¹⁾ Това заглавие се чете и в другите два достигнали до нас руски преписи на хронографа: Вилненски от средата на XVI или XVII в., л. 242а (Централна библиотека на Литовската АН, Вилнюс № 109/147) и Варшавски от края на XV-началото на XVI в., л. 666а (Национална библиотека на Полша, Варшава, BOZ sim 83; вж. Томова 1990).

⁽²⁾ Хипотезата, че Григорий е превел или редактирал книгите Царства, се основава на друга бележка в Архивния хронограф, която свързва името му именно с тази библейска книга: *Рече во книга царската Григориймъ линхонъ* (л. 17).

⁽³⁾ Л. Горина обяснява неправилното място на заглавието с името Григорий (пред V-та книга от Хрониката на Йоан Малала) с разбъркване на листовите в ръкописа.

⁽⁴⁾ Според Д. Пеев, чието мнение споделям, V-та книга от Хрониката на Йоан Малала (с глосата за Ахил и мирмидонците-българи) е била вмъкната преди Царства от съставителя на сборника като маркер за история на българите от епохата на Царства.

(Осмъкнижие и Царства) в Архивния хронограф би могло да подпомогне намирането на отговора на този въпрос.

Обект на изследване тук е текстът на книга Съдии, в който са налице следните липси: 5:1-30 (песента на Девора, от която се чете само част от стих 30 и целият стих 31), 16:25-31, 17:1-7 и 21:11-25 (краят). В същото време на четири места в текста на Съдии са вмъкнати фрагменти от IV-та книга на Хрониката на Йоан Малала, сегментирани с инициал в червенослов. Първата интерполация е след Съд 3:31 (л. 185cd), където се споменава Самегар, избил 600 филистимци – откъсът от Хрониката на Йоан Малала е за елинските герои (Прометей, Епитемей, Атлант, Девкалион и др.), живели по времето на Самегар (ок. 1125 г. пр. Хр.). Вторият фрагмент от IV-та книга на Хрониката на Йоан Малала визира съвременника на съдията Гедеон Орфей и затова е поместен след Съд 8:32 (л. 189a), където се съобщава за смъртта на Гедеон. Третото вмъкване е след Съд 10:2 (л. 190c), в който стих се споменава за смъртта на израелския съдия Тола – откъсът от Хрониката на Малала е за сатира Марсий, живял във Фригия по времето на Тола. Последната интерполация от IV-та книга на Хрониката на Малала засяга герои сред елините (предсказателката Сибила, цар Трос) в годините след смъртта на съдията Елон и затова е разположена точно след Съд 12:12 (л. 192b), където се отбелязва Елоновата смърт. Всъщност цялата IV-та книга на Хрониката на Йоан Малала е поместена в началото на Архивния хронограф (л. 37a-40d).⁵ Повторното вмъкване на части от нея в книга Съдии (л. 185 cd-190c), при това в същия славянски превод (вж. таблица № 1), показва, че книжовникът, използвал книга Съдии като източник за Архивния хронограф, е познавал славянския превод на Хрониката на Малала и следвайки своята предварително обмислена концепция, е вмъквал откъси от нея на точно определени места в библейския текст, воден от историко-хронографски принцип. Затова логично изглежда мястото на V-та книга на Хрониката на Малала именно след Съдии с интерполираните в нея откъси от IV-та

⁵) Тази книга е изцяло запазена само в Архивния хронограф, отделни откъси от нея има в Софийския хронограф № 1454.

книга на Хрониката на Малала и преди Царства. Несъмнено мозаечното преплитане на старозаветния текст с Хрониката на Йоан Малала ще трябва да се отнесе към времето на архетипа на Архивния хронограф, отколкото да се свърже с по-късните преписвачи. Ще припомня, че на хронологически принцип в състава на Архивния хронограф са вплетени умело едни в други и подчинени на основен замисъл извлечения от различни източници. Например VII книга от Хрониката на Малала завършва с управлението на цар Филип и раждането на Александър, но повествованието е толкова кратко, че съставителят на хронографския сборник е намерил за необходимо да го допълни с по-подробния разказ на Псевдо-Калистен. От друга страна, в самата Александрия разказът за влизането на Александър Македонски в Ерусалим е разширен с текст от Хрониката на Георги Амартол. От трета страна, книгата на пророк Даниил (с тълкуванията на Иполит Римски) е допълнена с извлечения от Хрониката на Йоан Малала, а историята на Йосиф Флавий е преплетена с извадки от Евангелието. Този подход към изворите показва висока историографска култура и затова много учени смятат, че подобно майсторско обединяване на фрагменти от различни текстове е можело да се реализира в България при управлението на цар Симеон.

л. 185cd

Въ лѣто же самегара. вѣ въ ѣлннѣ

проинфеѡсъ. њ ѣпнинфеѡсъ.
 њ ѡтласъ. њ паноптнсъ. ѡргоѡ
 съ. ѣгоже сто ѡка нарнцаѡѡ. за
 ѡсногладаніе ѣго. њ выстроѡѡ
 њ давѡкалнѡнъ снъ ѣлеѡна пнѡ
 кова. се съ же ѡргосъ. оѡмыслн хъ
 трѡ в западнѣ странахъ. ѡтла
 жа съсказа ѡстрономноу. сеѡѡ рѡ
 дн глеть ѡкоже въ нѡво внеть.
 понеже нѡное ѡмѡтъ въ сѡцн сво
 ѣмъ. проинфеѡсъ же. граматн

л. 37b

Въ лѣта же нареѡнѣ стронтель
вѣ въ ѣлннѣхъ

проинфеѡсъ њ ѣпнинфеѡсъ
 њ ѡтласъ њ паноптнсъ њ ѡрго
 съ. ѣгоже н стоѡка нарнцаѡѡ за
 ѡсногладаніе ѣго њ выстроѡѡ
 њ давѡкалнѡнъ снъ ѣлеѡна пнѡ
 кова. се ѡргосъ. оѡмыслн хн
 трѡсъ в западнѣхъ страна ѡтласъ
 же сказа ѡстрономноу. сеѡѡ рѡ
 дн глеть ѡкоѡ въ нѡво внеть.
 понеже нѡное ѡмѡтъ в сѡцн сво
 ѣмъ. проинфеѡсъ же граматн

чѣскоу ю ѡзоу вѣрѣтн философию
и дрѣвнѣи лѣтъ оу вѣдѣте. слѣ
чнвѣшаа сѧ. ѣпнлинфѣоу сѣ же
моу снчѣскоу ю хитростъ ѡзоу
вѣрѣте. давѣкалнѡнъ же потю
пы мѣстны спнса. іакѡ же ѣвсе
въ и памфиліи нѣскы спнса:~

л. 189a

Ѣ лѣта же гедѣѡна вѣ ѡрфѣоу сѣ
фрачѣскыи. цѣвннчѣскы хъ гоу
слн сказатѣль. прѣмоудрын слѣ
внын книжннкъ:~

л. 190c

Ѣ лѣта же фолы вѣ въ фроу гннѣстен
в странѣ марсѣ философъ. ѡже оу
мыслн ѡ моу снктѣ. свнрѣлн трѡ
стню. и помышлѣше въ вѡжнѣтн
сѧ. Въ лѣта же вѣ іракансѣ рѡ
нскыи. и ѡрганооу тѣ:~

л. 192b

Ѣ та же лѣта вѣ въ ѣлннѣхъ.
влѣхѣа сѡѡла ѣроу фѣнска. Въ та
же лѣта цѣтѣвока въ фроу гн
нѣстен странѣ. трѡ ѡже вѣ ѡцѣ
нловѣ:~

чѣскѡ ю ѡзоу вѣрѣте философию
и дрѣвнѣи лѣтъ оу вѣдатн сѣлоу
чнвѣша сѧ. ѣпнлинфѣоу сѣ же
моу снчѣскѡ ю хитростъ ѡзоу
вѣрѣте. давѣкалнѡнъ же потю
пы мѣстныа спнса. іакѡ ѣоу сѣ
вне памфиліи нѣскы спнса•

л. 37d

по варацѣ же старѣн вѣ въ ѡнлн
гедѣѡнъ• Въ тѡ вѣрѣма вѣ ѣфрооу сѣ
фрачѣскыи. цѣвннчѣскы гоу слн
сказатѣль. прѣмоудрын и славыи
книжннкъ•

л. 38bc

въ днн же фолы вѣ въ фроу гннѣстѣн
странѣ марсѣа философъ. ѡже оу
мыслн ѡ моу снктнскы свнрѣлн трѡ
стню. и помышлѣше въ вѡжнѣтн
сѧ ... Въ лѣта фолы вѣ іракансѣ нрѡ
нскыи. и ѡрганооу тѣ:~

л. 38d-39a

въ тѣ лѣта вѣ въ ѣлннѣхъ
влѣхѣа снѣзла ѣрѣфѣнска. въ на
же лѣта лѣта цѣтѣвока въ фроу гн
стѣн странѣ трѡсѣ нѣ вѣ ѡцѣ
нловѣ

Табл. № 1

Възможно ли е съставителят (съставителите) на Архивния хронограф да е използвал книга Съдии в готов славянски превод, т.е. той да е бил в ролята на компилатор или евентуално на редактор, но не и на преводач на библейския текст? За целта съпоставих текста на книга Съдии от състава на Архивния хронограф с текста на пет други славянски чети-преписа от РГБ, Москва. Три от тях са южнославянски (сбирка на Румянцев № 29,

1537 г., среднобългарски препис от Молдова – по-нататък *P*;⁶ сбирка на Севастианов, ф. 270, II 1, М/1431, начало на XV в., сръбски препис – по-нататък *C*;⁷ сбирка на Григорович, ф. 87, Григ № 1, М/1684, първа половина на XVI в., среднобългарски препис със сръбски черти – по-нататък *I*⁸), а два са руски от XIV в. от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра (ф. 304.I. № 2 – по-нататък *ТСЛ2*⁹ и ф. 304.I. № 728 – по-нататък *ТСЛ728*¹⁰). До голяма степен текстологичната история на книга Съдии е проучена от Д. Атанасова (Atanasova 1994, Атанасова 1994: 89-131, Атанасова 1995; Атанасова 1995а: 53-106, Атанасова 1995б) въз основа на трите южнославянски преписа (*РСГ*) и на ръкопис *ТСЛ2*. Нейните изводи, които се подкрепят и от моите наблюдения, се свеждат до следното. Всички изследвани славянски преписи на Съдии възхождат към един общ древен превод, който не съвпада изцяло с нито една от известните ни гръцки редакции (вж. общите пропуски Съд 2:7; 7:20; 10:8; 11:4; 16:25; 19:25, 27; 20:13, 38, Атанасова 1994: 89-95, Atanasova 1994: 211-215). Между южнославянските преписи има голяма близост – в тяхния текст се откриват еднакви общи пропуски (Съд 2:21-4:8; 8:6-33; 12:11-12; 17:2, 6; 19:7-8; 20:25) и добавки (Съд 5:16, 17; между 13:1 и 13:2; 14:8, след 15:3; 16:27 и др., Атанасова 1994: 101-105, Atanasova 1994: 215-217) с цялата условност на тези термини, тъй като в тях може да е отразен някой неизвестен или неоцелял гръцки образец. В южнославянските ръкописи са налице и еднакви механични грешки (Съд 5:6; 10:5; 17:3), грешки при предаването на гръцки собствени

⁶) Текстът на Съдии е на л. 1646-1826 (по микрофилм от НБКМ, София). Ръкописът съдържа Осмокнижие и 1-4 Царства, 278 л.

⁷) Текстът на Съдии е на л. 348а-390а (по Atanasova 1994). Ръкописът съдържа Осмокнижие, 394 л.

⁸) Текстът на Съдии е на л. 348а-390а (по Atanasova 1994). Ръкописът съдържа Осмокнижие и 1-4 Царства, 373 л.

⁹) Текстът на Съдии е на л. 556-1126 (www.stsl.ru/manuscripts). Ръкописът съдържа книгите Иисус Навин, Съдии, Рут, Естер, хронографски статии, 166 л.

¹⁰) Текстът на Съдии е на л. 206-45а (www.stsl.ru/manuscripts). Ръкописът е хронограф с книгите Иисус Навин, Съдии, Рут, 1-4 Царства и хронографски статии, 392 л.

имена (Съд 1:5, 6), грешки от неправилно сегментиране на текста (Съд 4:22) и от произнасяне на глас на гръцкия текст (Съд 21:21), както и еднаква сегментация на текстови отрязъци (зачала) с еднакви общи заглавия (Atanasova 1994: 207-211). Всичко това води до категоричното заключение, че южнославянските преписи на книга Съдии възхождат към един общ протограф, при това най-вероятно глаголически, както сочат някои грешки в предаването на числата.¹¹ Според Атанасова кодифицирането на южнославянската версия е станало на търновска почва, поради което тя я нарича среднобългарска, като отбелязва, че тази версия включва и лингвистично-текстологични черти, присъщи на Методиевия превод и на преславската редакция на библейските книги, а също и по-късни атонски и търновски промени (Атанасова 1995б: 28-29). Тези констатации ще допълня с наблюдението си, че преславизмите се откриват, макар и в различна степен, в текста на всички славянски преписи, включително и в Архивния хронограф, но най-малко са в молдавския ръкопис *P*, срв.: Съд 1:18, 20, 27 *прнчѣстн Арх, прнчѣстн ТСЛ2 ТСЛ728, прнчѣстн Г С ἐκληρονόμησεν*¹² – *наслѣдн P*; Съд 18:9 *прнчѣстнтѣ, прнчѣстнтѣ κληρονομῆσαι Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728 – наслѣднтн P*; Съд 2:2 *рѣчн Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728 τῆς φωνῆς – гла P*; Съд 2:6 *прнчѣстне, прнчѣстне, прнчѣстне Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728 τὴν κληρονομίαν – наслѣдїе P*; Съд 4:14 *слѣзе Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728 κατέβη – сѣнндѣ P*; Съд 4:22, 19:15 *влѣзѣ, вѣлѣзѣ Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728 εἰσῆλθεν – вѣнндѣ P*; Съд 18:18 *влѣзшѣн Арх, вѣлѣзшоша ТСЛ2 ТСЛ728, вѣлѣзшоше Г С ἔλαβον – вѣнндѣшѣ P*; Съд 19:23 *нзлѣзѣ Арх, нзлѣзѣ Г С ТСЛ2 ТСЛ728 ἐξῆλθεν – нзлѣ P*; Съд 6:8 *поѣстн Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728 ἐξαπέστειλεν – посла P*; Съд 6:24 *сѣградн Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728 ὠκοδόμησεν – сѣзда P*; Съд 6:24, 26; 21:4 *трѣвннкѣ Арх Г С ТСЛ2 ТСЛ728*

(¹¹) Вж. Съд 20:15, 45 *πέντε > ѣ*, резултат от предаване на първоначално ѡ [5] с кирилско ѣ [4] вм. с кирилско ѣ [5], Atanasova 1994: 222-223. Вж. и Съд 14:14 *до дѣго трѣйс днѣ*, където *дѣ* вм. *ѣ* [3] може да се дължи на първоначално ѡ [3], объркано с ѡ поради огледалните им начертания, и впоследствие предадено с ѣ [4].

(¹²) Гръцкият текст е по Септуагинта (по-нататък *Septi*), използван по Rahlf's 1962 и Brook - Mclean 1917, както и по различни електронни издания.

θυσιαστήριον – олтарь *P*; Съд 6:27 съграженинын *Арх ТСЛ2 ТСЛ728*, съгражденинын *Г С* ὠκοδομημένον – създанны *P*; Съд 9:27 влѣзоша *Арх ТСЛ2 ТСЛ728*, възлѣзоше *Г С* εἰσήγεγκαν – въндоша *P*, Съд 7:8 храмъ σκηνὴν *Арх*, храмы *ТСЛ2 ТСЛ728*, храмн *Г С* – дома *P* (но Съд 20:8 домъ σκηνώμα *Арх* – храмъ *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С*); Съд 19:9 храмъ τὸ σκηνώμα *Арх ГС ТСЛ2 ТСЛ728* – домъ *P* и др.¹³

В същото време руските преписи *ТСЛ2 ТСЛ728* заедно с *Арх* понякога се разграничават значително от южнославянската версия на книга Съдии, като различията¹⁴ се свеждат до:

1. Текстологични разночетения, дължащи се на различни гръцки образци, срв. Съд 1:9 по сѣмже сндоша сѣ сѣнове ноудннн воевати хананѣл жнвоуцаа въ горстѣн на оугъ н в равне *Арх ТСЛ2 ТСЛ728 Sept* – тако исоу навѣннъ не възыде ни едножъ въ вноусть рекомы иерлмъ сего радн не прнѣтъ н по сѣмже съ странами ѡкрѣтными борн сѣ юуда *Р С Г*; Съд 1:10 подею (н нде нюда) къ хананею жнвѣщемѣ в хевронѣ н нзыде хевронъ страны нма же вѣ хевроноу прѣжѣ харіафарвокъ сефер *Арх ТСЛ2 ТСЛ728 Sept* – н прѣнде на каріафарвокъ н на сеферъ *Р С Г*; Съд 1:24 покажн ны входъ градъ δεῖξιν ἡμῖν τὴν εἰσοδὸν τῆς πόλεως *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – пакы не входн въ гра *Р С Г*; Съд 2:17 н послоншатн заповѣдѣн гнъ н не сътворнша тако тоῦ εἰσακούειν ἐντολὰς κύριου οὐκ ἐποίησαν οὕτως *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – н послонжнша тако *Р С Г*; Съд 6:32 раскопа сѣ κατέσκαψεν *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – расыпа сѣ καθήρεθη *Р С Г*; Съд 9:7 възва ἐκάλεσεν *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* –

⁽¹³⁾ За предпочитанията на преславските книжовници към посочените лексеми в текста на различни библейски книги вж. Погорелов 1910: 138, 145-146, 153, 159, 171-172, 179-180, 185, 200-201; Добрев 1979: 16, 18; Добрев 1984: 57; Карачорова 1984: 55-56; Славова 1989: 45, 79, 80-81, 103-104; Славова 2002: 46, 48-52, 65-67, 91-93, 96; Христова-Шомова 2004: 594-595, 651, 652, 687 и цит. лит.

⁽¹⁴⁾ Тук и по-нататък се имат предвид само лексикални и текстологични (пропуски, добавки, словоредни) разночетения и по изключение отделни характерни морфологични различия. Извън обсега на изследването остават фонетичните, морфологичните и правописните различия, които не могат да бъдат показателни за историята на текста. Общият брой на ексцерпираниите текстологични значими разночетения между *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* и *Р С Г* е около 120, като за някои от тях е възможно и повече от едно тълкуване.

плака *σα ἔκλαυσεν P C Γ*; Съд 9:7 *μὲνε μοῦρην σικκιστῖν μου ἄνδρες σικίμων Arch TCL2 TCL728* – словесе моего *P C Γ*; Съд 11:19 *δο μῆκτα моего ἕως τοῦ τόπου μου Arch TCL2 TCL728* – въ пжть *P C Γ*; Съд 19:15 *μοῦρκα ἀνῆρ Arch TCL2 TCL728* – ннкогоже *P C Γ*; Съд 19:29 *πο κοσтемῆ κατὰ τὰ ὄσταᾶ Arch TCL2 TCL728* – на оґды *P C Γ*; Съд 20:20 *нзыде моῦρжк ἱнлвῆ ἐξῆλθον πᾶς ἀνῆρ Ἰσραηλ Arch TCL2 TCL728* – нзыдоша *снове (мѣжїе) ἱнлевн P C Γ*; Съд 20:23 *въпрошаша ω ἡν Arch ἐπηρώτησαν ἐν κυρίω (ἡν TCL2 TCL728)* – възжпншж *прѣ ἡмῆ ενοπιον κυριου P (ἡν C Γ)*; Съд 20:42 *повѣгнжтн ἔφυγον P C Γ* – проп *Arch TCL2 TCL728*. На подобни различия биха могли да се дължат някои „пропуски“¹⁵ или „добавки“¹⁶ в *P C Γ*. В тези случаи четенията в *Arch TCL2 TCL728* съвпадат с текста на Септуагинта, обратните случаи са изключения.¹⁷

(¹⁵) Съд 1:8 *градῆ πόλιν Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; Съд 1:25 *α μοῦρκα н родῆ его нпоῦстнша τὸν δὲ ἄνδρα καὶ τὴν συγγένειαν αὐτοῦ ἐξαπέστειλαν Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; Съд 1:26 *ὠнде ἀπῆλθεν Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; Съд 6:17 *гедевнῆ Гεδεων Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; Съд 6:26 *εго въ плῆυνшн, полуншн тоῦτο ἐν τῇ παρατάξει Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; Съд 9:4 *вернфῆ завѣтоῦ βααλβериθ διαθήκης Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; 11:31 *н възнесоῦ та всегῆжеженне καὶ ἀνοίσω αὐτὸν ὀλοκαύτωμα Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; 20:32 *акῆ прѣкῆе καθὼς ἔμπροσθεν Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; 20:41 *н потца *σα* венῆмннῆ ἔσπευσεν ἀνῆρ Βενιαμιν Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*; Съд 20:42 *прѣ снῆ ἱнла ἐνώπιον ἀνδρὸς Ἰσραηλ Arch TCL2 TCL728* – проп. *P C Γ*.

(¹⁶) Съд 2:13 *сѣтворшаго ἡ велῆа н вюднаа P C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728 Sept*; Съд 6:2 *н ωκλαдшж ннн н ωзловнша тлжцῆ P C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728 Sept*; Съд 7:15 *н падῆ P C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728 Sept*; Съд 7:15 *н пондῆмῆ P C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728 Sept*; Съд 10:8 *н сѣвладаша ннн P C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728 Sept*; Съд 18:29 *ὠ ракынᾶ его P, ὠ женнны его C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728 Sept*; Съд 20:15 *•ῆ• н •ε• тысячῆ εἶκοσι καὶ πέντε χιλιάδες Arch TCL2 TCL728* – *ῆ* тысячῆ *P C*, *ῆ* *Γ* и др. В последния случай не може да се изключи и възможността числената стойност *ῆ* тысячῆ (вм. първоначално *ῆ* тысячῆ) да е резултат от глаголическо *ω* [5], предадено с кирилско *д* [4].

(¹⁷) Напр. Съд 19:25 *въсж ношῆ ὄλην τὴν νύκτα P C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728*, Съд 20:8 *нн възвратнт *са* мѣжк въ домῆ свон οὐκ ἐκκλινούμεν ἀνῆρ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ P C Γ* – проп. *Arch TCL2 TCL728* (възможно е да става въпрос и за механичен пропуск в протографа на *Arch TCL2 TCL728*); Съд 21:8 *нн едннῆ въ плῆкῆ ἀνῆρ εἰς τὴν παρεμβολῆν Arch TCL2 TCL728* – въ плῆкῆ нн едннῆ *P C Γ* и др.

2. Различни лексикални варианти срещу едно и също гръцко съответствие, срв. Съд 1:14 *χοχнаше* *Арх*, *χοχχънаше* *ἐγόγγυζεν* *ТСЛ2 ТСЛ728* – *ѣла*, *ѣлашж* *Р С Г*; Съд 6:29 *дѣтеле* *σνιο τὸ πρᾶγμα τοῦτο* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *дѣлаω* *сїе* *Р С Г*; Съд 6:35, 11:12, 14 *слы* *ἀγγέλους* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *слоугы* *Р С Г*; Съд 11:13 *сломиъ* *τοὺς ἀγγέλους* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *слоугамъ* *Р С Г*; Съд 13:5 *прїимешн* *ἐξεις* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *зачунешн* *Р С Г*; Съд 13:21 *оуведѣ* *ἐγνω* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *разоумѣ* *Р С Г*; Съд 15:4 *опашма* *κέρκων* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *ошнѣма*, *ошнѣма* *Р С Г*; Съд 15:8 *въ* *σκвожеин*, *сѣквжкнн* *ἐν τρυμαλιᾶ* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *въ* *пещерѣ* *Р С Г*; Съд 15:8 *въ* *водотечн* *ἐν τῷ χειμάρρῳ* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *въ* *потокъ* *Р С Г*; Съд 16:14 *вънзе*, *вонзе* *κατέκρουσεν* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *въвн* *Р С Г*; Съд 16:17 *оверъсноу* *сѣ*, *оверсноу* *ξυρήσωμαι* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *оетрнѣж* *сѣ* *Р С Г*; Съд 16:19 *оверъсноу*, *оверсноу* *ἐξύρησεν* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *оетрнѣж* *Р С Г*; Съд 18:1 *прнчѣстнѣ*, *прнчѣстнѣ*, *прнчѣстнѣ*, *прнчѣстїе* *κληρονομίαν*, *κληρονομία* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *наслѣдїа*, *наслѣдїе* *Р С Г*; Съд 19:18 *домъ* *τὴν οἰκίαν* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *дворъ* *Р С Г*; Съд 20:18 *нзлѣзетъ*, *нзлѣзетъ* *Арх ἀναβήσεται* *ТСЛ2 ТСЛ728* – *възлѣдетъ* *Р С Г* и др. Преобладаващата част от тези варианти в текста на трите руски преписа (*Арх ТСЛ2 ТСЛ728*) са присъщи на преславската редакция на библейските книги, напр. *прнчѣстнѣ*, *нзлѣстн*, *сѣлъ*, *вънъзнтн*,¹⁸ *прнѣтн* ‚зачевам‘ (вм. *зачѣтн*) Съд 13:5,¹⁹ *вѣдѣтн* (вм. *разоумѣтн*) Съд 13:21.²⁰ Друга част от лексемите е характерна за източ-

(¹⁸) За предпочитанията на преславските книжовници към лексемите *прнчѣстнѣ*, *нзлѣстн*/*вѣлѣстн*, *сѣлъ*, *вънъзнтн* вж. Погорелов 1910:138, 171; Добрев 1978: 93; Добрев 1979: 16-18; Карачорова 1984: 55-56; Славова 1989: 78-79; Славова 2002: 46, 48, 50-51, 65, 67; Христова-Шомова 2004: 477, 529.

(¹⁹) Вж. цитатите от Бт 4:1 и Ис 7:14 в *Богословие на Йоан Екзарх* (л. 331 *адамъ* *позна* *женю* *свою* *и* *прнѣтъ* *и* *родн*, л. 284 *дѣва* *въ* *чрѣвѣ* *прїиметь* *и* *роднтъ*, Sadnik 3), *Шестоднев на Йоан Екзарх* (л. 173 *сѣ* *дѣва* *во* *чрѣвѣ* *прннметъ* *и* *роднтъ*, Aitzetmüller 5), *Пространното житие на Константин-Кирил* (сѣ *дѣва* *въ* *чрѣвѣ* *прїиметь* *и* *роднтъ* *сѣна*, Климент Охридски 3: 100) и *Беседата на презвитер Козма срещу богомилите* (л. 502 *сѣ* *вѣда* *во* *ѣтробѣ* *прїимѣ* *и* *роднтъ*, Давидов 1976: 371) – срв. с бревиарите (*зачѣншн* *породн* *канна*, *сѣ* *дѣва* *в* *чрѣвѣ* *научнетъ* *и* *породнтъ*, Вегиќ 1871).

(²⁰) Вж. цитатите от Бт 2:17, Бт 3:7 в *Богословие на Йоан Екзарх* (л. 166

ностаробългарски паметници, напр. *опашь* ,опашка' се среща в *Супрасълския сборник*, *Изборника от 1073 г.*, *тълковен Апокалипсис* (Срезневский 2: 680; СС 1999: 414; СР 2: 87), *сквожьна* ,дупка, отвор, цепнати́на' – в *Супрасълския сборник* и *Шестоднева на Йоан Екзарх* (Срезневский 3: 368; СС 1999: 605; СР 2: 584; Miklosich 1862-1865: 843). Макар и не постоянно в *Арх* и в *ТСЛ728* се наблюдава характерният преславизъм съюзът *тн ка̀и* (Съд 6:37, Съд 7:10, Съд 9:28 и др.).²¹

3. Морфологични архаизми в текста на *Арх* срещу по-нови варианти в останалите преписи, напр. *hаrах legomenon* латъи ,гърне' по *-ā- основи (Съд 6:19 *вѣліа* въ латѣи *εις χύτραν* *Арх*, латовъ *ТСЛ2 ТСЛ728* срещу латкѣ по *-a- основи *Р С Г*); прост аорист срещу втори сигматичен аорист (Съд 18:15 *внндоу* *εις ἦλθον* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *вѣнндошѣ* *Р С Г*; Съд 18:17 *възѣдѣ* *ἀνέβησαν* *Арх* – *възндоша* *ТСЛ2 ТСЛ728*, *възндоша* *Р С Г*; Съд 18:27 *пндоу* *ἦλθον* *Арх* – *пнде* *ТСЛ2 ТСЛ728*, *прѣндоша* *Р С Г*; Съд 19:21 *паша* *ἐφαγον* *Арх* – *падоша* *ТСЛ2 ТСЛ728*, *падоша* *Р С Г*).

4. Различия в предаването на гръцки собствени имена, срв. Съд 1:5 *адоннвезека* *Ἀδωνιζεζεκ* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *адонніа* н *везека* *Р С Г*, Съд 1:18 *акаронь*, *пакаронь* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *асквлонѣ*, *аскалона* *Ἀσκαλώνα* *Р С Г*; Съд 10:5 *въ камонѣ* *Арх*, *нконолѣ* *ἐν Καμων, ἐν Ῥαμών* *ТСЛ2 ТСЛ728* – *въ камены* *Р С Г*; Съд 10:6 *на старость* *тоу* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *н настартноу* *καὶ ταῖς Ἀστартωθ* *на старость* *тоу* *Р С Г*; Съд 18:7 *в ланса* *εις Λαισά* *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – *въ ласан* *Р С Г* и др.

Древо вѣдѣнню, л. 167 *дрѣво вѣдѣтн довро н зло*, л. 171 *а отъ дрѣва вѣдѣтн довро н зъло*, л. 331 *оу вѣдѣтѣ тако нага вѣтѣ*, Sadnik 2-3), Бт 2:9 в *Шестоднев на Йоан Екзарх* (л. 261 *дрѣво еже вѣдѣтн н довро н зъло*, Aitzetmüller 6) и *Супрасълски сборник* (л. 489,15 *еже вѣдѣтн разоумно добра н зъла*, Заимов - Капалдо 2). Срв. с Паримейника (а отъ дрѣва еже разоумѣватн злоу н довроу, н разоумѣста чѣко нага вѣста) и бревиарите (а от дрѣва еже разоумѣннѣ добра н зла, Verčić 1871).

(²¹) Съюзът *тн* е засвидетелстван в преславската редакция на книгите от Стария завет, Евангелието и Апостола (Погорелов 1910: 216; Добрев 1984: 58; Славова 1989: 56; Златанова 1998: 537), както и в множество източнобългарски по произход паметници.

5. Различия поради механични грешки в *Р С Г*, срв. Съд 19:20 ωβαγε πλῆν, μονον *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – ω̄νε *Р С Г*; Съд 11:33 семинноѡъ •к• градъ Σεμενειθ εἴκοσι πόλεις *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* – семинтѡъскы *Р С Г* и др.

Така текстът на книга Съдии в трите руски преписа (*Арх ТСЛ2 ТСЛ728*) представя друга редакция на славянския превод, на места отразяваща и друг гръцки първообраз, по който вероятно славянският превод е бил сверяван допълнително. Този гръцки първообраз стои много близо до наличния текст в Септуагинта в нейните различни издания, за разлика от гръцкия първообраз на южнославянските преписи, който не винаги се открива в Септуагинта. И още една разлика – в руските преписи няма никакви следи от глаголическо писмо. В сравнение с южнославянската версия текстът на книга Съдии в *Арх ТСЛ2 ТСЛ728* показва по-последователно лексикално редактиране в полза на преславизмите и по-отчетливи признаци на небогослужебната (чети) версия на библейските книги, така характерни за преводаческата дейност в България през X в.

В същото време текстът в *Арх* не съвпада изцяло и напълно с руските преписи *ТСЛ2* и *ТСЛ728* – между тях се забелязват отделни различия, които могат да бъдат обобщени така:

1. Пропуски в *Арх* срещу наличен текст в *ТСЛ2*, *ТСЛ728* и *Sept*, срв. Съд 3:6 даша ѣдожан *ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 4:22 колъ в ωβουνε εγο ο πάσσαλος εν τῇ γνώθω *ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 6:27 ιακοже γ̄λα εμοӯ ο̄ν τροπον̄ ε̄λαλησεν̄ προς̄ αῡτον̄ *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С*; Съд 17:2 н рекоша к нмигъ ндѣте н нсходнте земаю̄ καῑ εῑπαν̄ προς̄ αῡτους̄ προσεῡσθε̄ καῑ ε̄ξιχνιᾱσατε̄ την̄ γ̄ην̄ *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С*; Съд 18:7 н молуанне *ТСЛ2 ТСЛ728*, млъуаще *Р Г С* ἡσυχάζουσα; Съд 20:45 нзвнша ѡ̄ ннхгъ̄ ἐπάταξαν̄ ἐξ̄ αῡτων̄ *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С*; Съд 19:24 д̄щн̄ θυγάτηρ̄ *ТСЛ2 ТСЛ728*, д̄щн̄ *Р Г С* и др.

2. Пропуски в *ТСЛ2* и *ТСЛ728* срещу наличен текст в *Арх* и *Sept*, срв. Съд 2:15 ιακοже̄ γ̄λᾱ γ̄β̄ нмгъ̄ *Арх Р Г С* καθὼς̄ ὤμοσεν̄ κύριος̄, Съд 3:10 н предасть̄ гъ̄ в̄ ρογ̄цѣ̄ εγο̄ χογ̄сарсафем̄гъ̄ *Арх* καῑ παρέδωκεν̄ κύριος̄ εν̄ χειρῑ αῡτοῡ τον̄ Χουσαρσαθωμ̄, Съд 3:28 моава в̄ ρογ̄цѣ̄ нашн̄ *Арх* την̄ Μωαβ̄ εν̄ χειρῑ ῡμων̄; Съд 18:24 еке̄ сътвор̄н̄ *Арх Р Г С* ὁ̄ ἐποίησα; Съд 19:29 н̄ ρонде̄ в̄ дом̄гъ̄ свон̄

είσηλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ *Арх Р Г С*; Съд 20:13 μοῦσα τοὺς ἄνδρας *Арх Р Г С*; Съд 20:37 н прострѣ сѧ прѣсѣдѣ *Арх Р Г С* ἐξαρχύθη τὸ ἔνεδρον и др. Единични са общите добавки в *ТСЛ2* и *ТСЛ728*, срещу които липсват аналози в *Арх Р Г С* и *Sept*, на-пр. Съд 20:44 всн сн сὺν πᾶσιν *Арх Р Г С* – всн сн въздвнзajúще ороужне *ТСЛ2 ТСЛ728*.

3. Индивидуални грешки в *Арх* (поради неправилно сегментиране и преосмисляне на текста, грешки при преписване, грешки под влияние на близкостоящи думи, лексикални замени и др.), срв. Съд 3:8 •нї• *Арх* вм. •н• ὁκτὼ *ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 3:15 χοῦβοεμῆδοжна вм. воεμοуχοудожна ἀμφοτεροδέξιον; Съд 6:6 οὔβοα же сѧ *Арх* вм. воувожѣ *ТСЛ2 ТСЛ728* (въвоувожа *Р Г С*) ἐπτῶχευδεν; Съд 7:22 нменемъ *Арх* вм. менемъ *ТСЛ2 ТСЛ728 РГС* μάχαιραν; Съд 9:54 ωροужъе *Арх* – съсоуды, съсѣды *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С* τὰ σκεύη; Съд 18:3 прнсла ἦνεγχε *Арх* – прнведе *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С*; Съд 18:6 твердїн – дверн θύρας *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г*; Съд 20:13 нзведоша *Арх* – нзволнша, нзволнша ἠθέλησαν *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С* и др.

4. Еднакви индивидуални механични грешки в *ТСЛ2 ТСЛ728* (поради неправилно сегментиране и преосмисляне на текста, грешки при преписване, грешки под влияние на близкостоящи думи и др.), срв. Съд 2:23 не сътънатн *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. не съгнатн *Арх* μὴ ἐξᾶραι; Съд 3:8 сарѣсафемъ *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. хасарсафемъ Χουσαρσαθωμ *Арх*; Съд 4:16 ωстрен [копннѧ] *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. въ оусты [копннѧ] *Арх Р Г С* ἐν στόματι; Съд 6:11 млауаше *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. млаташе *Арх Р С* ἐρράβδιζεν; Съд 6:17 епсешн *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. глешн λαλεῖς, ἐλάλησας *Арх Р Г С*; Съд 6:24 ѿца его съдрнна *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. ѿца ездρнна τοῦ Ἐζρι *Арх*; Съд 6:38 нзвн рѣно ἀπεπίασεν, ἐξεπίασεν *Арх Р Г С* – нзвн роуно *ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 8:19 жнлн *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. жнвлн ἐζωογονήσατε *Арх*; Съд 9:33 кѣ ннмъ *ТСЛ2 ТСЛ728* – кѣ градъ ἐπὶ τὴν πόλιν *Арх Р Г С*; Съд 11:8 моавлѧ *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. аммонѧ Амμων *АрхРГС*; Съд 15:11 кѣ скважнн ка нтамлѧ вм. кѣ скважнн камыка нтамлѧ ἐπὶ τὴν ὀπήν τῆς πέτρας Ἰταμ *Арх Р Г С*; Съд 19:26 сѣде *ТСЛ2 ТСЛ728* вм. паде ἔπεσεν *Арх Р Г С*; Съд 20:7 даднте совѣ δὲ τε ἑαυτοῖς *Арх Р Г С* – н на ннхѣ вѣ *ТСЛ2 ТСЛ728* и др.

5. Лексикални разночетения, срв. Съд 2:4 *жрѣло τὴν φωνήν* *Арх Р Г* – *глад ТСЛ2 ТСЛ728 С*; Съд 2:5, 18:12 *σεγο δ'ελα δια τούτο* *Арх* – *сего радн ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С*; Съд 3:21 *ηζομνε ε̅λαβεν* *Арх* – *ηзъвлеве ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 3:22 *подътρευн ε̅πεισηνεγкен* *Арх* – *подътнсноу ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 3:29 *не ου̅πελε'ε̅ οὐ̅ διεσώθη* *Арх* – *не ου̅н'ε̅βн ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 7:13 *пр̅и̅нде̅ η̅λθεν* *Арх Р Г С* – *прнвалн е̅а ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 8:15 *ради̅ δι* *Арх* – *д'ε̅ла ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 8:20 *ρευε̅ н'ε̅κοε̅μ̅ (!)* *Арх* – *ρευε̅ е̅περοу̅ τ̅ω̅ Ιε̅θε̅р* *ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 8:31 *προ̅ζβα̅ ε̅πέθηκεν* *Арх* – *наре̅ве̅ ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 8:30 *ω̅ τ'ε̅στ̅α̅ ε̅κ̅ μη̅ρ̅ως̅* *Арх* – *не̅ т'ε̅ла ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 9:1 *γ̅λα̅ ε̅λάλησεν* *Арх Р Г С* – *ρευε̅ ТСЛ2 ТСЛ728* (но Съд 20:4 *ρευε̅ ε̅ίπεν* *Арх Р Г С* – *γ̅ла̅ ТСЛ2 ТСЛ728*); Съд 12:3 *μ̅нноу̅ διε̅β̅η̅ν, πα̅ρη̅λθον* *Арх Р Г С* – *нд̅о̅хъ̅*; Съд 18:19 *ου̅νε̅μ̅εν̅ κ̅ω̅φευ̅σον* *Арх* – *ου̅μ̅ολυ̅н* *ТСЛ2 ТСЛ728*, *пр̅ε̅μ̅л̅ъ̅υ̅н* *Р Г С*; Съд 18:28 *слово̅ λ̅ο̅γος̅* *Арх Р Г С* – *р'ε̅υ̅н*; Съд 19:1 *ω̅β̅η̅τα̅ в̅ кон̅ц̅η̅х̅ πα̅ρο̅ικ̅ων̅ ἐ̅ν̅ μη̅ρο̅ι̅ς* *Арх Р Г С* – *ж̅н̅в̅ы̅н̅ в̅ъ̅ м̅н̅р̅ъ̅*; Съд 19:18 *μ̅ν̅η̅δε̅μ̅ъ̅* *Арх*, *μ̅ы̅но̅υ̅ε̅μ̅ъ̅* *Р Г С* *δια̅βα̅ί̅νο̅με̅ν, πα̅ρα̅πο̅ρευ̅ο̅με̅θα̅* – *нд̅е̅мы̅ ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 20:13 *ζ̅λο̅υ̅ πο̅νη̅ρι̅αν, κα̅χι̅αν* *Арх Р Г С* – *з̅ло̅ ТСЛ2 ТСЛ728* и др. Някои от лексикалните замени (*жрѣло*, *д'ε̅л'ε̅*, *н'ε̅к'ε̅υ̅н*, *προ̅ζ̅βα̅тн*, *μ̅н̅η̅тн*) са характерни за преславската редакция на библейските книги (Погорелов 1910: 172, 199; Добрев 1979: 17; Добрев 1984: 60; Славова 1989: 47-52, 73-74, 77-78; Славова 2002: 47-48, 50-51, 95).

6. Словообразователни разночетения, срв. Съд 6:39 *σο̅υ̅χο̅τα̅* *Арх Р Г С* – *со̅υ̅ша̅ ξ̅η̅ρα̅σι̅α̅* *ТСЛ2 ТСЛ728*; Съд 7:13 *πα̅υ̅με̅нна̅* *Арх Р Г С* – *πα̅υ̅̅на̅ χ̅ρι̅θ̅ί̅νου̅* *ТСЛ2, ТСЛ728*; Съд 13:9 *μ̅ολ̅β̅υ̅* – *μ̅ι̅λ̅τ̅β̅υ̅* *Арх Р Г С* *τ̅η̅ς̅ φ̅ων̅η̅ς̅*; Съд 19:2 *ζε̅να̅* *Арх* – *ζε̅ν̅η̅μα̅ πα̅λλ̅α̅κ̅η̅* *ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С*; Съд 19:3 *в̅ъ̅ ср̅а̅ц̅и̅ς̅ ε̅α̅ ε̅ι̅ς̅ συ̅ν̅ά̅ν̅τ̅η̅σ̅ιν, απ̅άν̅τ̅η̅σ̅ιν* *Арх* – *в̅ъ̅ ср̅ε̅т̅ен̅не̅ ε̅го̅ ТСЛ2 ТСЛ728 Р Г С* и др.

Така в рамките на общата редакция, засвидетелствана в руските ръкописи, се оформят две разклонения: едното в *Арх*, а другото – в ръкописи *ТСЛ2* и *ТСЛ728*. На фона на целия текст на книга Съдии (ок. 620 стиха) разночетенията между тях (лексикални и текстологични) са сравнително малко – 75. Съпоставянето им с аналогичните четения в южнославянските препи-

си²² показва, че 50 четения от *Арх*²³ съвпадат със съответните четения в южнославянските преписи, докато само 16 четения от *ТСЛ2* и *ТСЛ728*²⁴ съвпадат с четенията в южнославянските ръкописи. Следователно в сравнение с руската версия текстът на книга Съдии в *Арх* стои по-близо до южнославянската версия, отразяваща в голяма степен първоначалния превод. В текста на *Арх* последователно се среща и такъв архаизъм като супинът,²⁵ който се пази и в *ТСЛ728*,²⁶ докато в *ТСЛ2* се среща по-рядко или е поправен с инфинитив. В този дух могат да се коментират и някои правописно-фонетични особености в *Арх*, напр. много по-честото предаване на праславянските сонори *r* и *l* с българските рефлексии *ръ*, *лъ* (185b3 *оумлъче*, 185c13 *мрътвръ*, 186a37 *дръжа*, 186b *плъкъ*, 186c16 *млъче*, 187a1 *ѡвръже*, 187b12 *връсѣ*, 187c17 *влънано*, 187c24 *плъна*, 187c37, 188a22 *плъкъ*, 186c21 *трънню*, 186c29 *стлъпъ*) или на **dj* с жд (*прежѣ* 183d16, *дажѣ* 183d29, 186a4 *межѣ*) вместо със съответните руски рефлексии, както е в *ТСЛ2* и *ТСЛ728*. Като цяло може да се каже, че макар и да отразява заедно с другите два руски преписа една текстологична редакция, книга Съдии в *Арх* в по-голяма степен е съхранила следите от неоцелелия старобългарски архетип. Неговото датирание към 921 г. се базира на факта, че включеният в

(²²) Без липсващия в южнославянските преписи текст Съд 2:21-4:8, 8:6-33, 12:11-12, поради което за 28 различия между *Арх* и *ТСЛ2* *ТСЛ728* липсва съпоставка с *РГС*.

(²³) Съд 2:5, 2:15, 4:16, 6:11, 6:17, 6:24, 6:38, 6:39, 7:13, 7:13, 7:19, 8:12, 8:15, 9:1, 9:1, 9:4, 9:7, 9:10, 9:18, 9:33, 9:33, 10:18, 11:2, 11:8, 11:17, 11:28, 12:3, 14:1, 14:7, 15:2, 15:6, 15:11, 18:9, 18:24, 18:28, 19:1, 19:13, 19:25, 19:26, 19:29, 19:30, 20:1, 20:4, 20:5, 20:7, 20:12, 20:13, 20:15, 20:37.

(²⁴) Съд 2:5, 2:10, 6:27, 7:16, 7:22, 13:9, 18:3, 18:7, 18:16, 18:19, 19:2, 19:24, 20:8, 20:13 20:45.

(²⁵) Съд 8:1 *понде воевати*, Съд 9:9, 11, 13 *ндоу власть*, Съд 11:40 *хожаахъ плакатъ сѧ*, Съд 12:1 *мнноуѡвъ плъунтъ сѧ*, Съд 14:3 *ндеши поатъ*, Съд 14:15 *воувожатъ съзвасте*, Съд 15:10 *свазатъ самсона възыдохомъ*.

(²⁶) Съд 8:1 *понде воевати*, Съд 9:9, 11, 13 *ндоу власть*, Съд 10:1 *вѡста...спетъ*, Съд 11:40 *хожаахъ плакатъ сѧ*, Съд 14:3 *ндеши поатъ*, Съд 14:15 *воувожатъ съзвасте*, Съд 15:10 *свазатъ самсона възыдохомъ*, Съд 17:9 *ндѡ швнтатъ*, Съд 18:13 *ходнвншѣ съгладатъ*, Съд 18:17 *ходнвншн съгладатъ*, Съд 19:15 *сѡврати сѧ прилежатъ*, Съд 20:4 *прѣндѣ прилежатъ*.

състава му списък на византийските императори завършва с коронацията на Роман Лакапин и жена му Теодора (17 декември 920),²⁷ но не включва коронацията на сина им Христофор (май 921) и следователно, хронографът е бил завършен в началото на 921 г. Подобни списъци на владетели (тип хронографикони) не са изключение – те придружават и други емблематични старобългарски паметници от първите десетилетия на X в., напр. Симеоновия сборник от 919 г. и Номоканона в XIV титула от 912 г., което свидетелства за установена традиция. Някои учени (Истрин 1893) разглеждат списъка на византийските императори като непринадлежащ на прототипа на Архивния хронограф и прибавен от руски книжовник през XIII в. В този случай обаче остава открит въпросът защо събитията в списъка са доведени само до 921 г. Датиращ елемент за старобългарския архетип е и заглавието на Григорий, в което българският владетел Симеон двукратно е титулуван княз, а е известно, че той е носил тази титла най-вероятно до 913 г. С изложените исторически факти се съгласуват и лингвистично-текстологичните данни от текста на книга Съдии, още повече, че те се покриват с наблюденията ми върху друга библейска книга от състава на Архивния хронограф – Битие. Нейният текст също заема междинно място спрямо руските и южнославянските преписи по отношение на няколко свои характерни особености: 1) подобно на южнославянските преписи, в текста на Архивното Битие има древни езикови архаизми (супин, двойствено число, безпредложни употреби) и следи от глаголическо писмо; 2) преславската лексикална редакция в книга Битие от *Арх* е по-последователна в сравнение с южнославянските ръкописи и по-слаба в сравнение с руските ръкописи; 3) в процеса на редактирането са използвани за сверка по-различни гръцки образци; 4) в Архивното Битие има редица морфосинтактични особености, характерни за старобългарската книжнина от Източна България, които доближават текста на Битие в *Арх* до руската група ръкописи, разграничавайки го от южнославянската група; 5) множество четения от те-

(²⁷) Л. 481а: конѣстантинѣ. съ матерію лѣѣ ѿ съ константинѣ вѣкнѣ на црѣтво романа и ѿѿѣрѣ женоѣ еѣѣ. На този факт обърна особено внимание Димитров 1990.

кста на Битие в *Арх* съвпадат със съответните четения в бревиарите, Септуагинта и южнославянските преписи и са наследени от техен древен архетип (Славова 2002: 104-105). Бъдещи проучвания биха могли да отговорят на въпроса дали в същата или близка текстова версия са включени в Архивния хронограф и останалите книги от Осмокнижието и особено книга Царства, разположена след предисловието на Григорий и V книга на Хрониката на Малала. Ако изследванията потвърдят хипотезата, че всички библейски книги представят една и съща редакция на текста, с много по-голяма сигурност тя ще може да се отнесе към редакторската дейност на презвитер Григорий.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова 1994 Д. Атанасова, *Грешките в славянските преписи на книгата Съдии и критичното издание на Методиевия превод*. – *Die Slawischen Sprachen* 39 (1994): 89-131.
- Атанасова 1995 Д. Атанасова, *Среднобългарската версия на библейската книга Съдии по преписа от РДБ, собр. Румянцева № 29*. Дисертация за присъждане на научната степен кандидат на филологическите науки. София 1995.
- Атанасова 1995a D. Atanasova, *Das Buch Richter. Die altbulgarische Übersetzung in den Gesamt- und Auswahltexten*. – *Die Slawischen Sprachen* 41 (1995): 53-106.
- Атанасова 1995b Д. Атанасова, *Среднобългарската версия на библейската книга Съдии по преписа от РДБ, собр. Румянцева № 29*. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен кандидат на филологическите науки. Шумен 1995.
- Георгиев 1962 Е. Георгиев, *Разцветът на българската литература*. София 1962.

- Горина 2005 Л. В. Горина, *Българският хронограф и ето судьба на Руси*. София 2005.
- Давидов 1976 А. Давидов, *Речник-индекс на Презвитер Козма*. София 1976.
- Димитров 1990 П. Димитров, *Изборниците на цар Симеон*. – Литературна мисъл (1990) 7: 3-16.
- Добрев 1978 Ив. Добрев, *Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските богослужебни книги*. – Български език 28 (1978) 2: 89-98.
- Добрев 1979 Ив. Добрев, *Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на старобългарските богослужебни книги*. – Български език 29 (1979) 1: 9-21.
- Добрев 1984 Ив. Добрев, *Апостолските цитати в Беседата на Презвитер Козма и преславската редакция на Кирило-Методиевия превод на Апостола*. – В: *Кирило-Методиевски студии*, кн. 1. София 1984, с. 44-62.
- Евсеев 1902 Ив. Евсеев, *Григорий пресвитер, переводчик времени болгарского царя Симеона*. – Известия ОРЯС 7 (1902) 3: 357-366.
- Заимов - Капалдо 1-2 Й. Заимов - М. Капалдо, *Супрасълски или Ретков сборник*, т. 1. София 1982; т. 2. София 1983.
- Златанова 1998 Р. Златанова, *Книга на Дванадесетте пророци с тълкования. Старобългарският превод на Стария завет*. Под общата редакция и с въведение на Св. Николова, т. 1. София 1998.
- Истрин 1893 В. Истрин, *Александрия русских хронографов*. Москва 1893.

- Истрин 1917 В. Истрин, *Хроника Георгия Амартола в славянском переводе и связанные с нею памятники*. – Журнал Министерства народного просвящения 69 (1917) май: 1-25.
- Калайдович 1824 К. Калайдович, *Иоанн, ексарх болгарский. Исследование, объясняющее историю славянского языка и литературы IX и X столетий*. Москва 1824.
- Карачорова 1984 Ив. Карачорова, *Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира*. – В: *Кирило-Методиевски студии*, кн. 6. София 1989, с. 130-245.
- Климент Охридски 3 Климент Охридски, *Събрани съчинения*, т. 3. *Пространни жития на Кирил и Методий*. Подготвили за печат Б. Ангелов, Хр. Кодов. София 1973.
- Леонид 1889 архим. Леонид, *Древняя рукопись*. – Русский вестник 201 (1889) 4: 3-24.
- Михайлов 1912 А. Михайлов, *Опыт изучения книги Бытия пророка Моисея в древнеславянском переводе*. Варшава 1912.
- Николова 1984 Св. Николова, *Някои текстологически проблеми в панегиричното творчество на Климент Охридски (по материали от „Похвално слово за пророк Илия“)*. – В: *Кирило-Методиевски студии*, кн. 1. София 1984, с. 63-119.
- Пеев 2008 Д. Пеев, *Архивският хронограф и Летописец Елински и Римски I редакция*. – Старобългарска литература 39-40 (2008): 104-131.

- Погорелов 1910 В. Погорелов, *Толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе*. Варшава 1910.
- Славова 1989 Т. Славова, *Преславската редакция на Кирило-Методиевия старобългарски превод*. – В: *Кирило-Методиевски студии*, кн. 6. София 1989, с. 15-129.
- Славова 2002 Т. Славова, *Тълковната палея в контекста на старобългарската книжнина*. София 2002.
- Срезневский 1-3 И. Срезневский, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, т. 1-3. СПб. 1893-1903.
- СР 1-2 *Старобългарски речник*. Отговорен редактор чл.-кор. проф. Д. Мирчева, т. 1. а - н. София 1999; т. 2. о - оу. София 2009.
- СС 1999 *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва 1999.
- Творогов 1975 О. В. Творогов, *Древнерусские хронографы*. Ленинград 1975.
- Томова 1990 Е. Томова, *Варшавски хронограф с превод на старобългарския книжовник Григорий презвитер*. – *Литературна мисъл* (1990) 3: 137-140.
- Христова-Шомова 2004 И. Христова-Шомова, *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. София 2004.
- Шафарик 1848 П. Шафарик, *Расцвет славянской письменности в Бугарии*. – *Чтения в Императорском обществе истории и древностей*

- росийских при Московском университете
3 (1848) 7: 51-52.
- Aitzetmüller 1-6 R. Aitzetmüller, *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*, т. 1. Graz 1958; т. 2. Graz 1960; т. 3. Graz 1961; т. 4. Graz 1966; т. 5. Graz 1968; т. 6. Graz 1971.
- Atanasova 1994 D. Atanasova, *Die Methodbibel. Das Buch Richter*. – Die Slawischen Sprachen 38 (1994).
- Berčić 1871 I. Berčić, *Ulomci Svetoga Pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom*, prvi dio. U Zlatnom Pragu 1871.
- Brook - Mclean 1917 *The Old Testament in Greek*. Ed. by A. Brook, N. Mclean, vol. IV. Cambridge 1917.
- Miklosich 1862-1865 F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-grae-co-latinum*. Vindobonae 1862-1865.
- Rahlfs 1962 A. Rahlfs, *Septuaginta sacra est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Stuttgart 1962.
- Sadnik 1-4 L. Sadnik, *Des Johannes von Damaskus Έκθεσις ἀκριβής τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 1 Bd. Wiesbaden 1967; 2 Bd. Freiburg 1981; 3-4 Bd. Freiburg 1983.

СЪКРАЩЕНИЯ

Бт – Книга Битие

Ис – Книга на пророк Исаия

НБКМ – Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София

РГАДА – Российский государственный архив древних актов, Москва

РГБ – Российская государственная библиотека, Москва

Съд – Книга Съдии

РЕЗЮМЕ

Обект на изследване в статията е библейската книга Съдии от състава на Архивния хронограф – руски ръкопис от XV в. (РГАДА, Москва, ф. 181, № 279/658). Установява се, че в текста на Съдии на четири места (л. 185cd след 3:31, л. 189a след 8:32, л. 190c след 10:2, л. 192b след 12:12) на историко-хронографски принцип повторно (в същия славянски превод) са вмъкнати фрагменти от IV книга на Хрониката на Йоан Малала, изцяло поместена в началото на хронографа (л. 37a-40d). Този факт се коментира в контекста на “странното” място на заглавието на презвитер Григорий от времето на княз Симеон в цялостната структура на хронографа – след книга Рут и преди V книга на Хрониката на Йоан Малала и I-IV книга Царства. Извършена е и лингвистично-текстологична съпоставка на книга Съдии от състава на Архивния хронограф с пет други славянски преписа на Съдии от РГБ, Москва (три южнославянски и два руски). Доказва се, че книга Съдии в Архивния хронограф стои по-близо до южнославянската версия, отразяваща в по-голяма степен неоцелелия първоначален превод. С този извод се обвързва и заглавието на Григорий, в което българският владетел Симеон двукратно е титулуван княз, а е известно, че той е носил тази титла най-вероятно до 913 г.

RIASSUNTO

Oggetto di studio, in questo lavoro, è il libro veterotestamentario dei *Giudici* nella versione slavo-ecclesiastica antica attestataci dal cosiddetto *Archivskij chronograf* (*Arch. Chron.*), manoscritto russo del XV sec. (Mosca, RGADA, f. 181, N. 279/658). Si mostra (a) che in quattro diversi punti, e precisamente dopo i paragrafi 3:31, 6:32, 10:2, 12:12, il testo biblico risulta interpolato con passi tratti dal IV libro della *Cronaca* di Giovanni Malala, che nella sua interezza si legge all'inizio dell'*Arch. Cron.* (ff. 37a-40d), e (b) che questa contaminazione si spiega in rapporto alla strana collocazione (dopo il libro di Ruth e prima del libro V della *Cronaca* di Malala) della cosiddetta *Intestazione* di Grigorij prezviter, contemporaneo del principe (*knjaz*) Simeon. Il confronto, testologico e linguistico, della versione slavo-antica dei *Giudici* contenuta nella versione dell'*Arch. Chron.* con il dettato di altri 5

testimoni (3 slavo-meridionali e 2 russi) dimostra che il testo dell'*Arch. Chron.* ha più numerosi punti di contatto con i testimoni slavo-meridionali, che conservano il testo dell'antica traduzione più fedelmente dei due testimoni russi. Con questa conclusione s'accorda l'*Intestazione* di Gregorij prezviter, in cui Simeon è detto due volte *knjaz* (titolo che, a quanto pare, Simeon ha portato solo fino al 913).

